



TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI/327

AHMET HAMDİ AKSEKİ

(Sempozyum)

Yayına Hazırlayanlar

Hüseyin Arslan - Mehmet Erdoğan

ANKARA

2004

Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm-Türk Ansiklopedisi'ne Katkıları

Doç. Dr. Ahmet Saim Kılavuz

Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm-Türk Ansiklopedisi'ne yaptığı katkılara temas etmeden önce, bu ansiklopedi hakkında kısaca bilgi sunmak istiyorum. Bilindiği gibi İslâm-Türk Ansiklopedisi veya Muhîtu'l-Mâarif, İsmail Hakkı İzmirli, Kâmil Miras, Ömer Rıza Doğrul ve Eşref Edip tarafından 1360/1941'de yayınlanmaya başlamıştır. Fasiküller halinde yayınlanan ansiklopedinin birinci cildi 1-50. fasiküllerden, ikinci cildi ise 51-100. fasiküllerden oluşur. Birinci cilt fasiküllerinin kapak sayfaları (dört sayfa) mecmua olarak yayınlanırken, ikinci ciltte mecmua kısmının sayfa sayısı on altıya çıkmıştır. Birinci cilt, uzatmalı A harfi ve âb maddesi ile başlar, Âzife maddesi ile biter. Daha sonra on dört sayfalık ilave maddeler yer alır. Hemze ve A harfi ile başlayan ikinci cilt 1. Kânûn 1944'te yayınlanmaya başlamıştır. Bu cildin ansiklopedi maddeleri Abdülğani (Nâblûsî) maddesinden sonra yayınlanmamış, 75. sayıdan itibaren sadece mecmua yayınına devam etmiştir. Son sayı olan 100. sayı Nisan 1948'de çıkmış, maalesef bu tarihten itibaren mecmua da yayın hayatına son vermek durumunda kalmıştır.

Ömer Rıza Doğrul'un "Oku" başlıklı giriş ve takdim yazısından sonra, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün tam sayfa ebadında bir resmi ile altında şu ifade yer alır: "Bu ansiklopediyi telif eden Türk-İslâm muharrirleri, bu naçiz eserlerini ilim ve faziletin yüksek hamisi sevgili Reis-i Cumhur İsmet İnönü hazretlerine ithaf ve iftihar ederler".

Sadece Türk-İslâm âlimlerinden değil, munsif müsteşriklerin eserlerinden de yararlanılarak hazırlandığı belirtilen eserde "İslâm-Türk Ansiklopedisini Yazanlar" başlığı altında, esere katkıda bulunanlardan söz edilmiş, İzmirli ile Kâmil Mirâs merhum ismen zikredilirken, diğerlerinin yardımcı oldukları dile getirilmiştir (s. 9-10).

"İslâm-Türk Ansiklopedisi'nin Mahiyeti ve Hedefi" başlıklı yazıda (s. 11-15), Eşref Edip ve Ömer Rıza Doğrul, Müslümanlığın en esaslı inancının

vahdaniyet olduğunu vurgulamış, İslâm'ın insanlığa verdiği paye, ruhlardan ve hayatta meydana getirdiği inkılâp ve bu inkılabın sonuçlarını anlatmış, bugünkü medeniyetin üstadının Müslümanlar olduğunu söyleyerek, yeniden doğuş ve kalkınma konusundaki görüşlerini dile getirmişlerdir.

“Esas Programımız” başlığı altında da (s. 15-16), ansiklopedide madde hazırlanırken, hayatiyet ve ilimliliğin esas alındığı, ölü bilgileri aktarmak yerine canlılığını koruyan ve bugüne kadar yaşamakta olan bilginlerin değerini ortaya çıkarmanın hedeflendiği ifade edilmiştir. Ansiklopedide, Kur'an, hadis, İslâm tarihi, İslâm ilimleri, edebiyat, nefis sanatlar, fikir ve din hareketleri, Türklerin hizmetleri, başlıca alanları oluşturmuştur.

Ansiklopedide daha sonra İzmirli İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde, İslâm ilimleri tasnife tabi tutularak haklarında kısa bilgiler verilir. Buna göre İslâm ilimleri üç kısımda incelenebilir.

1. İslâm'ın ilk yayılışında Arap yarımadasında bulunup, Müslümanların Araplardan tevarüs ettikleri ensab, belâğat, rüya tabiri, firaset ve yazı gibi ilimler.

2. Doğrudan doğruya Müslümanların vazettikleri ilimler.

3. Müslümanların ilerlettikleri ilimler: Tıp, hendese, astronomi ve felsefe.

Doğrudan doğruya müslümanların vaz ettikleri ilimler,

A. Yüksek ilimler,

B. Alet ilimleri yani, lügat, iştikak, sarf, nahiv, meânî, beyan, tarih ve coğrafya gibi ilimler.

A. Yüksek İlimler

(1) Kur'an ilmi, (2) Hadis ilmi, (3) Fıkıh ilmi olmak üzere üçe ayrılır. Bunlar içinden fıkıh ilmi ise itikadî, amelî ve vicdanî fıkıh, diye üç kısımda incelenir. Vicdanî fıkıhın iki şubesi olan ahlâk ve tasavvuf ile tarikler hakkında bilgi verildikten sonra, İslâm dünyasında geçmişte kaleme alınmış olan 180 küsur ansiklopedi ismi tadad edilerek maddelere geçirilir.

Ansiklopedinin yazarları arasında şu isimleri sayabiliriz:

İzmirli İsmail Hakkı, Kâmil Miras, Ömer Rıza Doğrul, Eşref Edip, M. Şakir Ülkütaşır, Ömer Nasuhi Bilmen, M. Zeki Pakalın, Sadettin Nüzhet Ergun, Tahir Olgun, Mustafa Namık Çankı, Ali Nihat Tarlan, Abdülkadir İnan, Efdalüddin, Ahmed Sa'dî Aytan, Abdullah Zihni Soysal, Süheyl Ünver, Mazhar Osman, Fahrettin Kerim Gökay, Hasan Hüsnü Erdem, Osman Ergin, Yılmaz Öztuna vb. Büyük âlim, muhakkik ve müdekkik Ahmet Hamdi Akseki

merhum, müsteşrik ve misyonerlerin yazdıkları Türkçe'ye tercüme edilen ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca bastırılan İslâm Ansiklopedisine alternatif olarak kaleme alınan ve bizden olan, bizim olan bu ansiklopediye ÂDEM, ÂMÂL, ÂMÎNE, A'RÂF, A'RÂF SURESİ, ÂSÂR, Tefsirde A (elif) ve ABDEST maddelerini yazarak katkıda bulunmuştur. Şimdi onun bu maddeleri hakkında kısa kısa bilgi sunmak istiyorum.

ÂDEM: Ansiklopedinin en önemli maddelerinden biri olan ve 16 sayfa hacminde bir risale hüviyetindeki bu maddede Akseki, önce dil açısından kelimeyi incelemiş, sonra Tevrat'ın Tekvin kitabı ile Cevdet Paşa'nın Kısas-ı Enbiyası'ndan alıntılar yaparak, bunları Kur'an'ın açıklamaları ile karşılaştırmış ve bir süzgeçten geçirmiştir. Âdem Kıssası ile ilgili olarak Kuran'ın bildirdikleri ile ilim ve fennin verileri arasında bir çelişki bulunmadığını ifade eden Akseki, maddede çeşitli tefsirlerden alıntılar yaptığı gibi, mutasavvıflardan, özellikle İbn Arabî'nin kitaplarından, İbn Haldûn ve bir İmâmî olan İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk) den alıntılar yapar.

Âdem'in ne zaman yaratıldığı konusunda Kuran'da ve sahih hadislerde yakînî bir bilginin mevcut olmadığını ısrarla vurgulayan müellifimiz, İsrailiyyat çeşidinden bilgiler yerine kitap ve sahih sünneti sürekli göz önünde tutarak, yasak ağacın ne olduğu, Âdem'in çıkarıldığı cennetin yeri vb. konularda tevakkufu tercih ederek öze dönüşçü bir anlamda selefî bir tavır sergiler. Âdem'in ne zaman yaratıldığı konusundaki bilginin, insanların araştırmalarına bırakıldığını kabul eder.

İnsanın yaratıldığı "aleka"yı, mütekevvîn kan diye tercüme eden merhum Akseki, "Ey nâs, sizi bir tek nefisten yarattık" (en-Nisâ 4/1) ayetindeki nefsi vahideyi, önceki müfessirlerin hemen hepsine muhalefet ederek, Âdem ile tefsir etmiş ve bunun ayetlere muvafık olduğunu söylemiştir.

Nassları dinin temel kuralları içinde algılayan Akseki, yanlış anlaşılmalara sebep olacak tevil ve yönlendirmelerinden özenle kaçınır. Meselâ, meleklerin Âdem'e secdesini, ibadet anlamında değil -ki böyle bir secde küfür olur- Allah'ın emriyle fiilî beyat, tazim ve tekrimdir, diye açıklar.

Âdem'in yaratılışı konusunda Kur'an'ın ortaya koyduğu gerçeklerde pozitif bilimin ret ve iptal edeceği bir husus olmadığını belirten Ahmet Hamdi Akseki bu konuda şunları söylemektedir:

"Ayet-i kerimenin (İnsan 76/1-3) ifade ettiği manaya göre, insan bir anda yaratılmayıp, bidayette topraktan başlayarak devir devir, tavır tavır anasır ve maadin halinde insan diye anılmayan şeylerin süzülüp birbirlerine katıla katıla imtizaç ettirilmiş ve terbiye edile edile bir takım evsaf ve hususiyet ilave olunarak yetiştirilmiş emşâctan mürekkebe bir nutfeden yaratılmıştır. Âdem

de bir insandır. Fakat onun nutfesi başka bir insandan süzülüp çıkmamıştır. El-hasil bütün bu ayetler gösteriyor ki insan bizatihi ve lizatihi kâmil ve kendiliğinden mevcut bir kadim olmadığı gibi bir anda yaratılmış basit bir mahluk da değildir. O hilkatin ta bidayetinden devir devir, tavır tavır yaratılmış, dile gelmez nice şeylerin kudret süzgecinden süzülüp Kimyâhane-i İlâhî'de birbirlerine katıla katıla imtizaç ettirilmiş ve terbiye edile edile bir takım evsaf ve hususiyetler ilâve olunarak yetiştirilmiş, zübde olunmuş emsâctan mürekkeb bir usareden, bir nutfeden yaratılmış, bu nutfe de muhtelif tavırlar geçirdikten sonra düşünen, işiten, gören, basiretle bilen, şuur ile vazifesini yapan bir mahluk haline getirilmiştir. Kur'an'da Âdem'in yaratılmasına temas eden ayetlerin anlattıkları bunlardır. Bunların birinden dahi -Tevrat'ın hikayesinde olduğu gibi- müspet ilimlerle barışamayacak bir cihet olmadığı meydandadır. Bilâkis bu ayetler, en yüksek hakikatleri ihtiva etmektedir. Şeriatin de tabiatın haliki bir olduğu için böyle olmak lâzımdır (s. 84).

Ahmet Hamdi Akseki daha sonra, Âdem'in çıkarıldığı cennetin hangi anlama geldiği konusundaki farklı görüşleri sıralayarak "Cennetten kasıt, bağlık, bahçelik, ağaçlık, meyvelik bir yer veya koru idi. Ancak yerini tayin bize gerekli değildir" diyen muhakkik âlimlerin görüşlerine meyletmiştir. Âdem'in işlediği zelle konusunda, bunun peygamberlikten önce meydana geldiğini söyleyerek, açıklamalarının, önceki âlimlerin ismetü'l-enbiyâ konusundaki geleneksel görüşleri doğrultusunda olduğu gözlenir. Aynı bahiste, Hıristiyanların aslî günah ve bunun kefareti olarak Hz. İsa'nın çarınha gerildiği konusundaki görüşlerini ret ve tenkit eder. O, Âdem'in resul olmaktan çok nebilğine meyleder. Resul olmasını ayetlerin lafzına uygun bulmaz. Ona göre Hz. Âdem fitrat-ı selime üzere doğmuş olanları Hakk'a irşat ve hidayet etmiş bir nebidir.

Âdem'in nasıl ve neden yaratıldığı, Âdem'e talim olunan isimler, meleklerin Âdem'e secde etmesinin mahiyeti, Âdem ile Havva'nın cenneti, Âdem ve şecere-i memnua, Âdem'in zellesi, Âdem'in nübüvvet ve risaleti konuları Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan Âdem maddesi, Mevlâna Muhammed Ali'nin Kur'an Tercümesine yazdığı ön sözün Âdem'e tahsis ettiği bahisten tercüme edilen "Âdem Kıssasının Özü", Muhammed İkbâl'in "İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Teşekkülü" isimli eserinden yapılan "Âdem Kıssasının Felsefesi" isimli alıntılar, Ömer Rıza Doğrul'un müsteşriklerin yayınladığı İslâm Ansiklopedisi'nin Âdem maddesini -ki M. Seligsohn tarafından yazılmıştır- tenkidi ve İzmirli'nin "Dürzî Mezhebine göre Âdem Kıssası" başlıklı yazısı ile ikmal edilmiştir.

Âdem maddesi ile ilgili olarak şu hususa da temas edelim: Doğru Yol Gazetesi 21 Kasım 1947 tarihli nüshasında "Yunanistan'daki Din Kardeşlerimiz Soruyor: Hz. Âdem İlk İnsan Değil midir? Ve Cenab-ı Hak Onu Toprak-

tan Yaratmamış mıdır?” başlığını koyarak bir yazı yayınlamış, anılan tarihten yaklaşık 30 sene evvel yayınlanan Ahmet Hamdi Akseki'nin Dinî Dersler isimli eserinin 3. kitabında 21 sayfa tutan Hz. Âdem hakkında yazdıklarında hatalar olduğunu ileri sürmüştür. Bunun üzerine Eşref Edip merhum, ansiklopedinin Aralık 1947 (C. II, sayı: 87 s. 1-4) sayısında “Âdem'in Hilkatî Hakkında Diyanet Reisi Prof. Ahmet Akseki ile Bir Konuşma”yı neşretmiştir. Mustafa Ak'ta aynı sayıda (s. 5-6) “Hz. Âdem Hilkatî Hakkında Yanlış Bir Görüş ve Yanlış Bir Gösteriş” başlıklı bir yazı yazmış, Doğru Yol Gazetesi'ni tenkit ederek üstadın görüşlerinde son derece haklı olduğunu söylemiştir. Eşref Edip'in, Akseki'nin konuşmasını takdiminde ve Mustafa Ak'ın yazısında belirttiği gibi, Akseki merhumun yazısı baştan sona iyi incelendiği, altından üstünden kırpmalar yapılarak yazının bütünlüğünün bozulduğu, yazıda zikredilen ve fakat kendisine ait olmayan görüşlerin kendisine aitmiş gibi gösterildiği için bir takım yanlış yorumlamalara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Akseki'nin Âdem maddesinde yazdıkları ve anılan sayıdaki konuşması incelendiğinde görüleceği gibi o, her ne kadar yeryüzünde Âdem'den önce beşerî sıfatları haiz, idrak sahibi canlıların olabileceğini ileri süren, başta İbn Arabî olmak üzere, bazı müfessirlerin görüşlerini zikretmişse de kendi görüşünün, cumhurun kanaati olan “Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olduğu” noktasındaki görüş olduğunu açıkça belirtmektedir. Ona göre, insanın ilk ferdi olan Hz. Âdem, ilk insan olduğu gibi, onun yaratıldığı o mesnun ve kokar balçık da ilk evvel onda sünnet ve adet olmuş ilk tohumdur ve mahiyeti bizce meçhuldür. “Elhasıl Âdem dahi ilk olarak irade-i ilâhiyye ile nutfe mahiyetini almış bir balçıktan, tıyn-i lâzib ve nutfe-i emşâc'dan yaratılmıştır. Binaenaleyh ‘İnsanı bir nutfeden yarattık’ (el-İnsân 76/2) nazm-ı celilî Âdem hakkında da sadıktır. Şu kadar var ki Âdem'in mebde-i hayatı olan o nutfe bir insan ile mesbûk değildir. Onun istifası, tatavvurâtı, evlatlarında olduğu gibi bir insan bedeninde vaki olmamış, bir insan bedeninden süzülüp çıkmamıştır.”

İnsan yaratılışının ilâhî sünnet gereğince bir takım tavirlere tâbi olduğunu ve insanın Cenab-ı Hak tarafından hâşâ bir çömlekçinin topraktan bir çömlek yaptığı gibi yapılmamış olduğunu kaydeden Akseki, bu konuda varit olan hadisler ve nakillerle ayetlerin genel yapısından istidlâl ederek, Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olduğuna inandığımızı, Müslümanların cumhuru- nun ve ehl-i sünnetin kanaatinin bu olduğunu belirtir ve kendisine yöneltilen tenkitlere verdiği cevabını şöyle bitirir:

“Peygamber olduğunu kabul ettiğimiz Hz. Âdem'in ilk insan olmadığını ve ondan evvel de bir çok âdemler gelip geçtiğini söyleyenler varsa da bu bapta benim fikrim ve itikadım da cumhur-ı Müslimînin ve ehl-i sünnetin itikadından ibarettir.”

Ahmet Hamdi Akseki'ye yöneltlen tenkitlerin haksız olduğunu, bizzat Akseki'nin yazdıklarından iktibaslar yaparak ortaya koyan Mustafa Ak da yazısını "Bu kadar derinden incelemek salâhiyet ve kudretini haiz bulunmuş olan büyük bir din adamına karşı dikkat tavsiyesine kalkışmak, dikkatsizlik ve saygısızlık değil midir?" diyerek bitirir.

A'MÂL: Ahmet Hamdi Akseki, a'mâl maddesinin yazarlarından. Bu maddenin İslâm dininde ve Kur'an'da a'mâl kısmı Ömer Rıza Doğrul, fıkhıta ve ahlâkta a'mâl Ömer Nasuhi Bilmen, lisanda ve kelâmıda a'mâl Ahmet Hamdi Akseki, ruhiyat ve mantıkta a'mâl Mustafa Namık Çankı, riyaziyatta a'mâl Ahmet Sa'di Aytan tarafından kaleme alınmıştır.

Akseki'nin bu maddede yazdıkları yaklaşık 1,5 sayfa uzunluğundadır. O, bu maddede, amelfî imanın bir rüknü ve cüzü saymayan Ebû Hanife ve tâbileri ile rüknü sayan muhaddisler ve selefiyye arasında görülen zıddiyetin zahırf olduğunu, konuyu inceleyen birisinin neticede her iki görüşü uzlaştırabileceğini, çünkü ameli terkedenin selefiye ve muhaddisince kâfir sayılmadıklarını söylemiş, işin özüne nüfuz ederek uzlaşmacı bir kişilik sergilemiştir.

ÂMİNE: 1. cilt s. 409-410'da yer alan bu maddenin edebiyatta Âmine kısmı Eşref Edip tarafından kaleme alınmıştır. Ahmet Hamdi Akseki, madde, Hz. Âmine'nin soyu, Abdullah ile evlenmesi, Hz. Peygamber'e hamile kalması ve doğumu ile ilgili rivayetleri zikrettikten sonra, İslâm Ansiklopedisi'nin Fr. Bühl tarafından yazılan Âmine maddesinde, Hz. Âmine'nin şanı ve kavmi içindeki yüksek mevki hakkında tereddüt uyandıracak sözleri, hamileliği sırasında gördüğü hallerin hurafe diye nitelendirilmesini ret ve tenkit eder. Akseki merhum, tarihi rivayetleri ulu orta hurafe diye nitelemenin ilmîlik olmadığını, her rivayeti tarih ilmine ait bir süzgeçten geçirdikten sonra hüküm vermek gerektiğini belirterek, geleneksel kaynaklarda geçen rivayetlere dayanarak, Hz. Âmine'nin gördüğü hal ve sezileri ispata çalışır. Daha sonra Hz. Peygamber'in ebeveyninin kurtuluşa erip ermediği konusundaki tartışmalardan söz ederek, "Onların fitrat üzere vefat ettikleri dolayısıyla kurtuluşa erdikleri" şeklindeki görüşe meyleder.

Âmine maddesinin yer aldığı 26. fasıkülde (9 Kanûn-ı Sâni 1942) yayıncı tarafından kaleme alınan bir yazıda da İslâm Ansiklopedisi'nin Âmine maddesini yazan Bühl ile maddeyi gözden geçirip ilâvelerde bulunan Şerafeddin Yaltkaya eleştirilir. Özellikle Yaltkaya, misyonerlerin isnatlarına cevap vermemek bir yana göz yummak ve katkıda bulunmakla tenkit edilir, yanlış isnat ve iddiaların örnekleri verilerek Hz. Âmine konusunda muhakkik ulemadan Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm-Türk Ansiklopedisi'ndeki çok kıymetli incelemesinin okunması tavsiye edilir (s. 3).

A'RÂF VE A'RÂF SURESİ: Akseki kelimeyi önce dil açısından incele-

miş daha sonra da tefsirine geçmiştir. Tefsirlerde geçen 12-13 görüş içinde önemli gördüğü ve diğerlerinin özeti durumunda bulunan üçünü zikretmiştir. Buna göre a'râf ehli, iyilik ve kötülükleri birbirine eşit olan veya fetret ehli yahut da cennetlik ve cehennemlikleri ayırt etmek için yüksekçe bir yere çıkmış olan seçkinlerdir. Ona göre tefsirlerde geçen diğer rivayet ve haberleri sıhhatli değildir veya çelişiktir. Maddenin A'râf Suresi ile ilgili kısmı yaklaşık 6,5 sayfadır. Akseki, surede yer alan konuları yedi grupta ve 66 madde halinde ele almıştır.

ÂSÂR: Bu madde, lisan ve usul-i hadis açısından Akseki tarafından yazılırken, siyer, tabiiyyat açısından İzmirli tarafından, âsâr-ı atfika ise Efdalüddin tarafından yazılmıştır. Akseki'nin yazdığı kısım yaklaşık bir sayfadır ve klâsik bilgileri içerir.

A. ELİF MADDESİ: Bu maddeyi tefsir açısından Akseki incelemiştir. Maddenin iki sayfa uzunluğundaki bu kısmında müellifimiz, 13 surenin başında yer alan ve elif ile başlayan haruf-u mukattaalardan söz ederek, bu konuda müfessirlerin ve sufilerin ileri sürdüğü görüşleri altı grupta ele almıştır. Bu görüşlerin ilki, mukattaa harflerini müteşabihattan sayarken, diğerleri bazı şeylerin sembolü olduğunu ileri sürmüştür. 1400 yıllık kültür birikimini ve geleneksel bilgileri derli toplu bir biçimde sunan Akseki "bizce bu muhtelif kaviller içerisinde şayan-ı itibar olan kavil, bu mukattaatın müteşabihattan olmasıdır" diyerek selefi ve teslimiyetçi bir tavır sergiler.

ABDEST: Ansiklopedinin en uzun maddelerinden biri olan (C. II, s. 188-209, 21 sayfa) abdest maddesinin İzmirli tarafından kaleme alınan usul-ü fıkıh ve ilm-i hilaf kısmı ile Mazhar Osman tarafından kaleme alınan 6 sayfalık hıfzıssıhha kısmı hariç tutulursa, diğer kısımları yani, lügat, din ve şeriat, dinler tarihi, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı İslâm Ansiklopedisi'ni tenkit kısımları Akseki tarafından yazılmıştır.

Oldukça doyurucu bilgiler içeren ve emek mahsülü olan maddede, abdest kelimesi dil açısından incelendikten sonra, "Din ve Şeriatte Abdest" başlığı altında, 1. Abdestin farzıyyeti: Kitap, sünnet ve icmadan delilleri, 2. Abdest kime ve ne zaman farzdır, 3. Abdesti teşkil eden fiiller, 4. Abdest ne ile alınır, 5. Abdesti bozan şeyler ve 6. Mest üzerine mesh konuları işlenir. Özellikle abdesti teşkil eden fiiller konusunda, abdestin rükünlerine temas ederken Mâide Suresi 6. ayette geçen ve "ercüleküm ile'l-ka'leyni" "topuklarla birlikte veya topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın" ifadesini detaylı bir şekilde inceleyen Ahmet Hamdi Akseki, "ercüleküm" ve "ercülüküm" okunuşları ile ortaya çıkan, ayağın yıkanması ve meshedilmesi konusundaki görüş ve içtihat farkını, bu görüşlerin dayandığı delilleri zikreder ve karşılaştırır. İslâm Ansiklopedisi'nde abdest maddesi yazılırken -ki J. Schacht tarafından yazılmıştır-

konunun tamamen Şia anlayışına göre kaleme alındığını belirtir. Ayağın yıkanması konusundaki Sünnî görüşün daha isabetli olduğu hususunda doyurucu bilgiler veren Akseki, abdestin fikhî ahkâmını açıklarken diğer mezhep görüşlerine de temas eder. O, çıplak ayağa meshi gerekli gören Şia'nın mest üzerine meshi caiz görmemesini tutarsızlık sayar. Çeşitli dinlerdeki abdest ve benzeri uygulamaları da zikreden müellifimizin maddeyi yazarken pek çok temel kaynaktan yararlandığı müşahede edilmektedir.

“İntikâd” başlığı altında, esasî müsteşrik ve misyonerlerce hazırlanan İslâm Ansiklopedisi'nin abdest maddesinde gerçeğe aykırı bazı noktalar bulunduğunu söyleyen Akseki merhum, bunlara iki sayfa tutan bir cevap verir. Maddenin yazarı Js. Schact'ın “Taharet usulünün animist fikirlere dayandığı, eski Samîlerden kalma bir miras olduğu, Musevîlikteki kurallardan etkilendiği” şeklindeki görüşlerini ilmî bir gözle tenkide tâbi tutar. (s. 207)

Merhuma göre, önceki bir dinde görülen bir hükmün sonraki dinde de yer alması, ondan etkilenmiş olması değil, dinin hakiki vaazı Allah'ın, o hükmün devamını irade buyurmuş olması demektir. Bunu böyle kabul etmemek, dinlerin peygamberler tarafından uydurulmuş olduğunu iddia etmek demektir. Buna ise din denemez. O halde abdestin Musevîlikten mülhem olduğu fikri, taassuptan doğan özel bir maksatla verilmiş bir hükümdür. Bir din ve mezhebi ilgilendiren meseleler hakkında inceleme yapılırken asıl olan o din ve mezhebin kaynaklarına başvurmaktır. Halbuki bu maddeyi yazan kişinin gösterdiği kaynaklar arasında İslâmî bir kaynak da yoktur. Fikirler, yazarın zan ve hevalarından ibarettir.

J. Schact'ın misyonerliğe mahsus karışık ve şaşırtıcı bir ifade ile “Zahîrîler ve Şîîler, Kur'an'ın mantığı ile amel ettikleri halde, dört Sünnî mezhep bunu bırakıp, ayete istedikleri gibi mana vermiş hatta bunun için Kur'an'ın metnine bir takım kelimeler sokuşturmaya kalkışmış oldukları” ithamına, usul-ü fikhin kuralları içerisinde güzel cevaplar veren Akseki, yazarın usul-ü fıkhıtan hiç haberdar olmadığını ortaya koymaktadır. Maddede yer alan mesh konusundaki yanlışlıkları dile getirdikten sonra, maddeyi hiç tadil etmeden böyle yayınlayan veya aynı fikirlere katılan sözde Müslüman aydınlara şu şekilde seslenir:

“İslâm'ın büyük bir ibadeti demek olan abdest maddesinin İslâm Ansiklopedisinde bu şekilde çıkmış olmasına esef ettik. Müsteşrikler, misyonerler böyle yazabilirler. Fakat bu yazıları tetkik edenlerin içinde İslâmî meselelerle ciddî bir surette meşgul olmuş bir zat yok mudur? Bu maddenin kaynakları, müsteşriklerin ve misyonerlerin yazıları değil, Kur'an, hadis ve fıkıh olmak lazımdır.” (s. 209)

Ahmet Hamdi Akseki, İslâm-Türk Ansiklopedisi'ne, yukarıdaki madde-

lerin yanında, ansiklopedinin mecmua fasiküllerinde yazdığı makaleleriyle ve konuşmalarıyla da katkıda bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun mecmuada yer alan yazılarının dökümü şöyledir: (Rakamlar derginin sayı ve sayfa numarasıdır)

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü: 68/2, 69/11, 81/3, 83/6, 84/5, 85/6, 86/6, 87/6, 99/12.

On Dört Asır Evvel Doğan Güneş: 70/4, 71/1.

İbadetin Felsefesi: 71/2, 72/2, 73/2, 74/2.

Ramazan-ı Şerif Münasebetiyle Dinî Bir Konuşma: 75/2.

Hazret-i Âdem'in Hilkatı Hakkında: 87/2.

Dinî Mecmua ve Gazetelerin Fetva Verişleri ve Mecmuaların Taşkın Münakaşaları Hakkında: 90/2.

Râfızîlik, Batınîlik, Alevîlik: 91/2.

Peygamberimiz'in Doğduğu Mübarek Gece: 92/2.

Cihanşümül İnsan-ı Kâmil Örneği Hz. Muhammed Mustafa: 93/2.

Sonuç olarak, tefsir, fıkıh, hadis, felsefe ve dinler tarihi gibi disiplinleri iyi bildiği gözlemlenen merhum Ahmet Hamdi Akseki, doğrudan nakilci değil, nakil ve rivayetleri irdeleyen, eleştiren, tahlil ve mukayeseler yapabilen, geleneksel metodolojiyi iyi özümsemiş, doğu ve batıyı tanıyan, öz değerlerine sahip bir düşünürümüzdür. O halde onun için "değerlerine ters düşmeyen yeni fikirlere açık, ihya ve tecdit taraftarı bir muhafazakârdır" tespitini yapmak, herhalde yanlış olmaz sanırım.